

УДК 502.3

ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ЕКОБЕЗПЕЧНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Попова І.В., Мазур Л.М., Сімурова Н.В., Черепанський В.В.

Національний університет харчових технологій

вул. Володимирська, 68, 01601, м. Київ

ivpopova@bigmir.net

mazurlarisa1970@gmail.com

simurova@rambler.ru

cherepansky@ukr.net

Досвід останніх десятиріч засвідчив, що подолання і навіть пом'якшення екологічної кризи, що настає, суто технічними засобами неможливе. Для того, щоб змінити тенденцію погіршення глобальних та регіональних екологічних зрушень, людям необхідно перебудувати свій спосіб життя. Іншою має стати цивілізація, іншим – духовний світ людини. Це можливе лише при певному рівні екологічної освіти та культури. Саме тому проблема формування екологічно відповідальної особистості нині є такою актуальною і тому серед перспектив розвитку екологічної культури в Україні центральне місце відводиться екологічній освіті. *Ключові слова:* екологічна освіта, екобезпека, екологічна свідомість, сталий розвиток.

Образовательный процесс формирования культуры экобезопасного развития общества. Попова И.В., Мазур Л.М., Симурова Н.В., Черепанский В.В. Опыт последних десятилетий показал, что преодоление и даже смягчение наступающего экологического кризиса чисто техническими средствами невозможно. Для того, чтобы изменить тенденцию ухудшения глобальных и региональных экологических сдвигов, людям необходимо перестроить свой образ жизни. Другой должна стать цивилизация, другим – духовный мир человека. Это возможно только при определенном уровне экологического образования и культуры. Именно поэтому проблема формирования экологически ответственной личности сейчас столь актуальна и поэтому среди перспектив развития экологической культуры в Украине центральное место отводится экологическому образованию. *Ключевые слова:* экологическое образование, экобезопасность, экологическое сознание, устойчивое развитие.

Educational process for forming the culture of eco-profitable development. Popova I., Mazur L., Simurova N., Cherepanskii V. The experience of the last decades has shown that overcoming and, even, mitigating the emerging ecological crisis is not possible by technical means. People need to rebuild their way of life in order to change the tendency of deteriorating global and regional ecological shifts. Another must be civilization, the other – the spiritual world of man. This is possible only at a certain level of environmental education and culture. That is why the problem of formation of an ecologically responsible personality is now so relevant and therefore the ecological education is central to the prospects for the development of ecological culture in Ukraine. *Key words:* ecological education, ecosafety, ecological consciousness, sustainable development.

Постановка проблеми. Відносини у сфері формування екологічної свідомості і, як наслідок, екологічної культури громадянина України під впливом соціальних, політичних, економічних, медичних та психологічних факторів є об'єктом нашого дослідження. До предмета дослідження доречно буде віднести такі явища, як «екологічна культура», «екологічна свідомість», «екологічна освіта» тощо. Питання місця екології серед інших наук, ознаки та підґрунтя формування екологічної культури осмислювали та обговорювали багато дослідників.

У сучасній літературі поширене розуміння екологічної культури особистості як складного інтегративного утворення, якості особистості, що характеризується сформованим ціннісно-мотиваційним ставленням до навколишньої дійсності та людства, високим рівнем оволодіння системою екологічних знань, способами творчої екологічної діяльності. У різних авторів (Хилько, Курняк, Фенчак, Єфіменко,

Чернікова та ін.) зустрічаємо тотожні погляди на структуру екологічної культури особистості: інтелектуальна, ціннісно-мотиваційна (у Фенчак – потребо-мотиваційна) і діяльнісна компоненти [1].

Виклад основного матеріалу. Отже, культура (насамперед екологічна) – це простір буття людини, і саме тому можливість збереження природи, побудови гармонійного співіснування людини і природи залежить не від біологічних аспектів, а від життєтворчості особистості, усвідомленої культури способу буття. Хоча можемо вважати фундаментом майбутнього опанування культури природні задатки, талант, особливості темпераменту та індивідуального стилю розумової діяльності. Але формування культури відбувається в процесі соціалізації, інкультурації, самовдосконалення. Отже, спеціальні види діяльності – екологічна освіта, просвіта, екологічне виховання – шлях формування екологічної культури особистості.

Аналізуючи визначення екологічної культури особистості і результати нашого дослідження, можна зробити висновок: необхідні складові частини екологічної культури особистості високого рівня – сформована екологічна свідомість, мотивація екологічної поведінки особистості, розвинене екологічне мислення, екоетичні цінності особистості, естетичне сприйняття середовища, такі властивості особистості, як відповідальність, креативність, емпатія, високі моральні засади, сформована культура збереження здоров'я і здоровий спосіб життя і, як наслідок, свідомо екологічна діяльність особистості як у професійній галузі, так і в повсякденному житті індивіда [2].

Провідна компонента сформованої екологічної культури особистості – свідомо екологічна діяльність. Актуальні види свідомої екологічної діяльності:

- мисленнева діяльність у науковій, освітній, культурологічній галузі з дослідження питань формування і розвитку екологічної культури, мотивація екологічної поведінки особистості;
- впровадження здорового способу життя, опанування культури здоров'язбереження;
- творча художня діяльність, що народжує витвори мистецтва, що відображають красу нашої землі, любов до всього живого і є компонентом свідомої екологічної діяльності [3; 4].

Екологічна свідомість є історичною категорією. Вона виникає в той період, коли ставлення суспільства до природи призводить до порушення екологічної рівноваги в природі. Тому інтенсивність екологічної кризи впливає на екологічну свідомість. Екологічна свідомість – це не тільки усвідомлення обмеженості природи, її потужності, влади людини над нею, але й результат усвідомлення того, що джерела енергії за сучасних умов життя людини можуть змінитися на тривалий час або зникнути назавжди.

Екологічна свідомість припускає, що окрема людина і суспільні групи поважають існування потреб інших людей або суспільних груп. Існують розбіжності в понятійному визначенні екологічної свідомості, яка є результатом різних теоретичних підходів до його визначення, існування різних систем суспільних цінностей і різних суспільно-економічних відносин. Понад усе коротко екологічну свідомість можна визначити як свідомість, яка охоплює наші уявлення, способи звернення, сферу діяльності, бажання очікування, яке стосується навколишнього природного середовища [5].

Щодо сутності поняття екологічної свідомості, доходимо до висновку, що ця свідомість являє собою психологічну єдність ряду взаємопов'язаних структур:

1. психічне відтворення природного і штучно створеного людиною зовнішнього середовища;
2. психічне відтворення власного «я» у цьому світі, тобто чітке виділення суб'єкта і об'єкта життєдіяльності («я» і «не-я» сутності);

3. саморефлексія та саморегуляція, завдяки яким утворюється відчуття причетності, формується ставлення «я» до дійсності.

Особливий акцент у такому розумінні екосвідомості можна приділити категорії відношення. Як категорія свідомості ставлення «я» до дійсності детерміноване:

а) психічними станами суб'єкта, котрі зумовлені єдністю всіх психічних процесів (емоцій, волі, уяви, мислення, пам'яті тощо);

б) реальним станом об'єктивної дійсності (екології). Цим самим, свідомість екологічно інтенційована, тобто спрямована в екологічну площину. Сюди ж належать і конкретні знання щодо екології, емпіричні та наукові уявлення, оцінки, норми, моделі, прогнози тощо;

в) соціальним, культурним, моральним усім життєвим досвідом (звичайно, у складі індивідуальної чи (і) суспільної свідомості);

г) співвідношенням і змістом виразливо рефлексованих (усвідомлюваних) і невиразно відчуттєвих (підсвідомих) суб'єктивно значущих цінностей;

г) характером мовно-мисленневих, логікосемантичних операцій переробки і психологічної інтерпретації усіх щойно позначених детермінант. Від цієї складової частини залежить глибина, рівні узагальнення, ступінь інтегрованості, адаптивна доцільність екологічної свідомості, що індикативно проявляється тією чи іншою об'єктивованістю суб'єктивної картини світу. Дані позиції визначають складові частини екологічного «я – відношення», тим самим спрямовують свідомість у нову її якість – екологічну. Під впливом Чорнобильської катастрофи відбулися трансформації в усіх складових елементах системи «еко-я-відношень»: від станів – через оцінки, екологічний досвід і цінності – до інтегрального мислення (модель адаптогенезу екологічної свідомості В.О. Скребця) [5; 6].

Екологічна освіта має йти у зворотному напрямі від вивчення суб'єктивних психоемоційних станів людей через формування екологічного мислення, формування екологічних цінностей, набуття індивідуального та суспільного екологічного досвіду, наповнення позитивним змістом екологічних дій та вчинків до відчуття стану причетності, гармонійності з оточуючим світом та власним «Я» [7].

Процес формування екологічної свідомості складається з трьох стадій:

1. стадія побутової екологічної свідомості, що характеризується поведінкою, яка спирається на неперевірену інформацію та думки;
2. стадія ідеологічної свідомості, яка формується під впливом наукових знань, але становить лише поверхові знання;
3. стадія універсальної, наукової свідомості, сформованої внаслідок набутих знань та виховання в дусі єдності з природою.

Щоденна поведінка людини має здійснюватись відповідно до переконань, що впливають з еколо-

гічної свідомості, має піддаватися критичній оцінці, і шляхом до цього є екологічне виховання – формування екологічної свідомості, виховання внутрішньої етики та самокритики, спонування до природоохоронної діяльності [8].

На сучасну початкову, середню та вищу школу – усю систему виховання та освіти покладається нове завдання принципової та фундаментальної важливості: не тільки відображати вже створені норми та стереотипи суспільного розвитку, але й очолити інноваційний процес формування нової парадигми сучасної культури, здійснити становлення системи освіти задля сталого розвитку (ОСР).

Розвиток екологічної освіти та поширення екологічної інформації – один зі стратегічних принципів державної політики України. Формування цілісного екологічного світогляду, високого рівня культури та екологічних знань на підґрунті гармонійних взаємин людського суспільства і природи поступово стає потужним важелем у вирішенні екологічних і соціально-економічних проблем сучасної України та Європи [8].

Розуміння того, що антропоцентричне екологічне виховання веде в нікуди, є першим кроком до вирішення психологічної та духовно-екологічної кризи – це основа нової екологічної парадигми, яка характеризується такими ознаками:

1. людина, незважаючи на винятковість, є однією з багатьох істот, що живуть на Землі, у цілісній глобальній системі;

2. діяльність людини зумовлена не лише соціальними та культурними чинниками, а й біофізичними, екологічними обмеженнями (адже людина живе у природному середовищі);

3. хоч людина як істота мисляча вміє розв'язувати проблеми, проте це не означає, що вона може порушувати природні закони.

Зміна ціннісного стереотипу суспільства та суспільної свідомості передбачає трансформацію поглядів та уявлень людини, коли засвоєні знання й екологічні норми стають її власними переконаннями, внутрішніми регуляторами поведінки. Головним показником сформованості екологічної свідомості є готовність особистості до конкретних конструктивних дій щодо охорони й розвитку природного середовища [7; 8].

Проблема формування екологічної свідомості молоді є однією з пріоритетних на сучасному етапі розвитку вітчизняної екологічної психології. Це зумовлено рядом причин. По-перше, аналіз екопсихологічної літератури з питань освіти та виховання молоді показує, що, зазвичай, екологічно зумовлений навчально-виховний процес пов'язують з еко-

логічною або просто біологічною просвітою (уроки екології, біології, основ здоров'я, виховні заходи). У цьому контексті екологічна вихованість розглядається як певний обов'язковий результат екологічної освіти. Вважається, що екологічна вихованість людини «автоматично» з'являється як результат достатньої екологічної ерудованості. По-друге, фактично не існує логічно узгоджених технологій виховного впливу, які використовуються в практичній діяльності.

Досить суттєвим та перспективним у цьому контексті, з нашого погляду, є компліцит-концептуальний підхід до створення цільових програм екологічної освіти на виховання [8]. Компліцитність (причетність) однією з найважливіших характеристик екологічної свідомості, через яку свідомість і стає екологічно детермінованою. Тому саме з нею (компліцитністю) потрібно працювати, формуючи екологічну свідомість дітей, розвивати та прививати таку якість у навчальному процесі. Цей підхід передбачає внесення до змісту екологічного виховання таких компонентів: культура мислення, досвід, ціннісні орієнтації, суб'єктивне оцінювання і психічні стани.

На сучасному етапі вчена громадськість світу займається пошуком ефективних шляхів формування нової екологічної свідомості у підростаючих поколінь, про що свідчить зародження та розвиток таких дисциплін, як созіологія, біоетика, екологічна педагогіка, созіопсихологія, созіотехніка, екофілософія, соціальна екологія, екологія культури і навіть екологія душі.

Головні висновки. Мета екологічної освіти полягає в тому, щоб пробудити в усіх вікових групах населення занепокоєність станом природного середовища та поєднати екологічне мислення й екологічну поведінку з розумінням того, що все у світі взаємопов'язане, що певна дія людини викликає часом непередбачені наслідки впливу на природу. Отже, проблема формування екологічної культури особистості виявляється комплексною, тому вимагає і комплексного підходу, аналізу продуктивності цього процесу, чинників його ефективності і умов його впровадження в соціокультурну та державно-правову практику. Комплексний підхід до процесу формування екологічної культури особистості вимагає взаємопов'язаного розвитку всіх складових елементів цього феномену в їх взаємозалежності, взаємозв'язку, взаємному впливі один на одного і на кінцевий результат – рівень сформованості екологічної культури особистості, який виявляється як у ставленні людини до природи, осмисленні законів її розвитку, так і в діяльності індивіда.

Література

1. Складановська М.Г. Екологічна культура особистості та мотивація її екологічної діяльності. Збірник наукових праць: наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. 2011. Вип. 17. Т. 2. URL: http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/uk_mssh/2011_17_2/skladan.pdf.

2. Pedologiczne aspekty ekologii i ochrony srodowiska. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warminsko-Mazurskiego, 2002. 157 s.
3. Валешний В.В. Екологічна культура особистості. Здоровий спосіб життя: проблеми та досвід: Міжнар. наук.-практ. конф., 19–20 квіт. 2007 р.: Тези доп. Д., 2007. 35 с.
4. Володін П.В. Проблема формування екологічної свідомості особи. Гуманітарний вісник ЗДІА. 2010. Вип. 37. С. 43–53.
5. Дідков О.М. Формування екологічної свідомості та культури засобами освіти та виховання особистості. Збірник наукових праць Гілея: науковий вісник. 2012. Вип. 63 URL: http://archive.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2012_63/Gileya63/F44_doc.pdf.
6. Львовичкіна А.М. Віковий підхід до формування екологічної свідомості, екологічної культури та екологічного способу життя. Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. Максименка С.Д. К.: 2009, т. 7. Вип. 20. С. 269–272.
7. Онопрієнко В.П. Позанавчальні методи і засоби виховання екологічної свідомості. Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: наук. вісник: зб. наук. праць. Вип. 63 (№ 8) / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Українська АН; голов. ред. В.М. Вашкевич. К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2012. С. 466–469.
8. Шлімакова І.І. Формування екологічної свідомості молоді в контексті екопсихологічної концепції «Я-відношення» В.О. Скребця. Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Т. 7. Екологічна психологія / Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Житомир, 2009. Вип. 20, ч. 2. С. 280–284.